

Д. Пуховець, асп.

НАВЕРНЕННЯ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГО У ХРИСТІАНСТВО: ТРАДИЦІЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена питанню навернення у християнство імператора Константина Великого (306-337 рр.). В джерелах представлені декілька версій навернення Константина у християнство. Ми намагаємось визначити, який опис найбільше відповідає дійсності, та виділити раціональну частину в кожному з них.

The article is dedicated to conversion of the Roman emperor Constantine the Great (306-337 A.D.). There are few versions of Constantine's conversion in the sources. We try to establish, which version is most probable.

Внесок імператора Константина Великого у розвиток християнства може бути описаний кількома словами: за тридцять років його правління (306–337 рр.) в статусі християнської Церкви відбулося більше змін, аніж за всю попередню історію. Немає сумніву, Константин Великий підтримував християнство і зіграв ключову роль в процесі християнізації Римської імперії. А ось питання щирості імператора у відношенні до християнства залишається дискусійним в історичній науці і на сьогоднішній день. Чи був він благочестивим сином Церкви, чи просто геніальним політиком, який підкорив своїй волі добре організовану та об'єднану однією ідеєю групу людей? На це питання нам може допомогти відповіді вивчення обставин навернення Константина у християнство. Воно, відповідно до свідчень християнських авторів, відбулося під час походу останнього на Рим. Але, по-перше, це не єдина версія навернення Константина у християнство; по-друге, ми не можемо цілком довіряти християнським авторам через їхню упередженість. Отже, ми маємо відповіді на питання, як насправді відбулося навернення Константина у християнство і чому воно так по-різному було описане в джерелах.

Перша версія навернення Константина у християнство з'являється у творі християнського автора Лактанція "Про смерті переслідувачів" [12]. Лактанцій був наближеною до двору особою, вчителем першого сина Константина Кріспа (пізніше вбитого за наказом імператора у 326 р.). Лактанцій закінчив свою працю у 315 р. Найбільш відома версія навернення Константина у християнство представлена в праці Кесарійського єпископа Євсевія "Життя Константина" [8]. Її автор закінчив недовдовзі після смерті імператора (337 р.). Ще одна версія навернення Константина представлена у праці більш пізнього історика Зосими "Нова Історія" [10], написаній у другій половині V ст. Зосима був непримиренним противником Константина, вважав, що реформи, проведені цим імператором, в результаті призвели до зруйнування Римської імперії. Тому не дивно, що навернення Константина у християнство у цього автора описується зовсім відмінно від схожих між собою версій християнських авторів. Нарешті, існує доволі екзотична версія, представлена у ряді джерел ("Історія Вірменії" Мовсеса Хоренаци [19], Liber Pontificalis (Книга пап)) [3], яка пов'язує навернення Константина у християнство та його хрещення з Римським Папою Сильвестром. Але найбільш вірогідними та обговорюваними у історіографії є версії Лактанція та Євсевія Кесарійського.

Історіографія цього питання також є вкрай різноманітною. Частина істориків просто включає в свої роботи описи Євсевія та Лактанція, визнаючи за історичні описані там події [див., наприклад: 7; 15; 4]. Частина істориків в цілому приймає свідчення християнських авторів, не погоджуючись лише з певними деталями [17]. Але є і такі автори, які повністю відкидають як неправдиві версії Лактанція та Євсевія Кесарійського [11].

Отже, протягом усього Середньовіччя офіційною для Церкви була версія, яка пов'язувала навернення Константина у християнство та його хрещення з діяльністю Римського Папи Сильвестра. Ніби то, в 315 р.

будучи язичником, Константин Великий захворів на проказу. І коли він відмовився від лікування жерців, які пропонували йому зануритися у водойму з крові немовлят, до нього уві сні прийшли апостоли Петро та Павло, які порадили звернутися до Сильвестра по лікування. Константин прислухався до поради. Сильвестр хрестив імператора і виликував його таким чином від прокази [19, 2, 83]. Але насправді Константина Великого хрестив перед смертю у 337 р. аріанин Євсевій Нікомедійський. А ця легенда, очевидно, є спробою приховати такий неприємний для Церкви факт (докладніше про це дивіться у іншій статті [14, С. 69-73]).

Також цікавою є розповідь Зосими. У його викладі Константин залишається язичником до 326 р. У цьому році він наказує вбити свого сина Кріспа, підозрюючи його у зв'язку з мачухою Фаустою. А коли мати Константина Елена почала обурюватися такою розпратою, Константин наказав вбити і Фаусту. Далі Зосима пише: "Усвідомлюючи ці злочини, а також те, що він знехтував клятвами, він прийшов до священнослужителів, просячи здійснити обряд очищення від скоєних ним злочинів; а коли ті відповіли, що не існує такої очисної жертви, котра могла б очистити від настільки нечестивого діяння, якийсь єгиптянин з Іберії, що прибув до Риму та втерся в довіру до жінок з царського палацу, переконливо заявив Константину при зустрічі, що віра християн звільняє від будь-якого гріха і обіцяє зняти усякий гріх з нечестивців, які прийняли її" [10, II, 29, 3]. Константин схиляється на пропозицію "єгиптянина з Іберії" і стає християнином. Зосима визнає, що імператор відходить від язичницької релігії, відмовляючись виконувати священні язичницькі обряди на Капітолії. Відмовляється Константин і від пророцтв жерців. Щоправда, цей факт Зосима пояснює тим, що багато з них здійснилося і імператор не хотів, щоб ними скористалися інші.

Свідчення Зосими про те, що союз Константина і християнської Церкви склався у 326 році не відповідають дійсності. Офіційні документи, приведені Євсевієм Кесарійським у "Житті Константина" запевняють нас, що зближення Константина з Церквою відбулося значно раніше 326 року [наприклад: 9, X, 5, 15]. Та і лабарум, який для багатьох є символом звернення Константина у християнство, з'являється на монетах Константина раніше 326 року [11, С. 144]. Але і раціональне зерно у розповіді Зосими присутнє. Дійсно, після перемоги над Ліцинієм, коли Константин став одноосібним правителем Римської імперії, його зв'язок з християнством значно зміцнів. Константин головує на Нікейському соборі 325 року, ініціатором скликання якого він був сам [16, С. 204], християнська символіка на його монетах стає все більш поширеною. А "єгиптянина з Іберії" більшість істориків уособлюють з Осію Кордубським [17, С. 25; 6, Р. 23], єпископом, який грав важливу роль у визначенні релігійної політики імператора.

Більш відомими є версії християнських авторів Євсевія Кесарійського та Лактанція. Версія Євсевія Кесарійського виглядає так. Після невдалих спроб Севера та Галерія Константин Великий вирішує особисто звільнити Рим від "тиранії" Максенція. Константин почав мір-

кувати, як йому запобігти "чародійських хитрощів" Максенція [8, I, 27]. Правитель почав розмірковувати про колишніх державців, які поклалися на допомогу багатьох богів і були піддані багатьом нещастям, так що між людьми не залишилося ані роду їхнього, ані племені, ані кореню. Між тим як Бог батька його Констанція Хлора давав йому відчувати разючі та чисельні докази своєї сили [8, I, 27]. Тоді Константин починає просити християнського Бога надати йому знак своєї прихильності. Далі Євсевій у своєму творі приводить пряму мову Константина: "Одного дня, після полудня, коли сонце вже почало схилитися до заходу, – говорив василевс, – я власними очима бачив знамення хреста, що утворилося зі світла та лежало на сонці, з написом "цим перемагай" [8, I, 28]. Причому, Євсевій завіряє нас, що напис бачив не тільки Константин, а все його військо. Константин знаходився в нерозумінні і питав себе: "Що могло значити це явище?" Тоді уві сні явився йому Христос Божий з баченням на небі знаменням та звелів зробити штандарт, подібний баченому на небі, щоб використати його для захисту від ворогів [8, I, 29]. Наступного дня Константин розповідає свою таємницю друзям та наказує майстрам зробити штандарт, який наказав носити у всьому війську. В той же день, відповідно до Євсевія, відбувається і оголошення Константина, після чого він стає катехуменом [8, I, 32].

Лактанцій приводить іншу версію тих самих подій. У нього Максенцій оголошує війну Константину під приводом помсти за вбивство батька [12, 43, 4]. Хоча у Максенція було більше людей, Константин вів військову кампанію успішно, привівши свої війська до самого Риму і зайнявши позиції напроти Мульвійського мосту. Далі буде доречно привести цитату з твору Лактанція: "І було Константину бачення уві сні, що йому слід зобразити на щитах небесний знак Бога, і тоді тільки вступати у битву. Він виконав усе, як було показано, зобразивши на щитах символ Христа літерою, загнutoю зверху (P) та пересіченою літерою X" [12, 44, 5]. Озброївшись цим знаком, військо Константина здобуло переконливу перемогу в битві, а противник Максенцій загинув у водах річки Тибр.

Ми бачимо суттєву відмінність у версіях Євсевія Кесарійського та Лактанція. Лактанцій підтверджує лише другу частину розповіді Євсевія, нічого не говорячи про бачення на сонці. Дивно, що Лактанцій, наблизений до Константина письменник, нічого не чув про таку надзвичайну подію. Для Євсевія ж бачення на сонці є ключовою подією, а оповідь про сон – подія, яка лише підтвердила бачене раніше диво. Якому ж зі свідчень істориків нам варто довіряти?

Розповідь Євсевія має ряд серйозних недоліків та викликає суттєві сумніви. Передусім, сама праця "Життя Константина" з'явилася надто пізно, щоб з науковою точністю засвідчити такий надзвичайний факт, як поява хреста на небі. Твір від описаних подій відділяє чверть століття. В своєму більш ранньому творі "Церковна історія" (написаному в 324 р.) Євсевій нічого не знає про ці події. Там він лише пише: "Покликавши у молитвах на допомогу Бога Небесного та його Слово, Спасителя усіх, Самого Ісуса Христа, вступив він [Константин. – Д.П.] зі всім військом для повернення римлянам свободи, отриманої ними від предків" [9, IX, 9, 2]. Тут Константин – християнин і до походу на Рим. І ні про які зміни в його релігійній свідомості не йдеться. Якщо хрест на небі дійсно бачило все військо, то слава про це повинна була облетіти все християнське населення. І один з найосвіченіших християнських єпископів Євсевій не міг не чути про це. До того ж, ми можемо побачити ряд незрозуміlostей у розповіді церковного історика. Він точно не знає ані часу, ані місця, де відбувалося вищезгадане диво. Щодо часу, Євсевій натягає на початок війни з Максенцієм, щодо місця, то в праці немає ніяких вказівок на нього. Очевидно, диво відбулося в таборі Константина, адже усе військо було

його свідком. Великим протиріччям у документі є те, що бачить Константин на небі та уві сні хрест, а на щитах наказує зробити монограму імені Христа. Є у розповіді Євсевія і відверта неправда. Він називає батька Константина Констанція Хлора християнином, хоча той був язичником-монотеїстом [див: 2, Р. 74]. А, якщо свідчення Євсевія неправдиві в одному, то вони можуть бути неправдивими і в іншому.

Звичайно, Євсевій – єпископ Кесарії, що у Палестині, не міг бути свідком подій, які відбулися в Італії. Джерелом своєї розповіді сам він називає бесіду з імператором, яка відбулася через багато років після описаних подій [8, I, 28]. У нас немає жодної можливості з'ясувати, чи відбулася така бесіда насправді. А навіть якщо така бесіда була, єпископ міг неправильно зрозуміти, неврно інтерпретувати якісь зі слів Константина.

З іншого боку, беззастережно довіряти свідченням Лактанція ми також не можемо. Дійсно, як наблизений до двору Константина, він повинен був бути краще обізнаний в подіях походу на Рим. Але в історіографії висловлювалася думка, що на час цього походу Лактанцій знаходився в Віфінії [18, С. 9]. І тоді він знав про обставини навернення Константина не більше, ніж Євсевій. Та і оцінки Лактанцієм фактів, що описуються, не завжди беззаперечні. Так, він представляє нам Ліцинія, як щирого християнина [12, 48, 1]. А всі пізніші джерела (написані після сварки Ліцинія з Константином), зображують імператора східної частини імперії як гонителя християн.

Вразливі місця у творах християнських авторів дозволили деяким історикам вважати всю історію про навернення Константина у християнство перед вирішальною битвою з Максенцієм вигадкою. Так, за думкою М.М. Казакова [11, С. 140], ініціатором створення цієї легенди був сам Константин і формування її було справою не одного дня, але розтягнулося на цілі роки. А етапами створення цього переказу, на думку історика, як раз і були праці Лактанція, а потім Євсевія Кесарійського.

Але численні історичні факти говорять нам, що Константин стає прибічником християнства саме в час кампанії проти Максенція. Підтвердженням цього служить Міланський едикт, узгоджений Константином та Ліцинієм у 313 р.

Едикт яскраво ілюструє зміну політики щодо християнства. Він не тільки дозволяв вільне сповідання християнської віри, а й наказував якнайскоріше та без відшкодувань повернути християнам місця їхніх зібрань та іншу власність [12, 48, 7]. В цьому можна побачити визнання Церкви юридичною особою, яка має власність, а отже і правоздатність [див: 11, С. 147]. Крім того, Євсевій в своїх "Церковній історії" та "Житті Константина" приводить багато листів Константина періоду після завоювання Риму. В цих листах, автентичність яких підтверджена, Церкві надають великі преференції [9, X, 5, 15]. Та і самі язичники бачать зміну у релігійній свідомості імператора. У хвалебній промові, проголошеній на честь Константина у 313 р., відсутні порівняння імператора з язичницькими богами, настільки розповсюджені в більш ранніх панегириках [13]. Натомість, автор говорить імператору: "Звичайно, Константин, ти маєш якусь таємничу згоду з цим Божественним розумом, котрий, передавши піклування про нас молодшим богам, вирішив відкритися тільки тобі" [13, 2, 4]. Ми не можемо стверджувати, що автор-язичник тут мав на увазі християнського Бога, але це цілком ймовірно. А ось факт звернення донатистів зі скаргою до імператора після подій 312 р. ще не означає, що панотці визнали Константина християнином. Вони звернулися до нього, як до офіційного голови всіх культів, Pontifex Maximus. В історії вже був приклад звертання християнських священників до імператора Авреліана, щоб змістити з єпископської кафедри Антіохії Павла Самосатського [див: 1, Р. 117]. Але Авреліан не тільки не був хри-

стіянином, але й був звинувачений у гоніннях на християн пізнішою християнською історіографією.

Отже, зміна в релігійній свідомості імператора і його навернення у християнство дійсно відбулися під час походу проти Максенція. Але що ж насправді відбулося, і чи можемо ми довіряти свідченням християнських авторів про ці події?

Константин з дитинства був знайомий з християнством. Його батько поблажливо відносився до християн, не проводячи жорстких гонінь. Крім того, Константин багато років провів у Нікомедії при дворі імператора Діоклетіана. А на Сході імперії кількість християн була більшою, ніж на Заході [17, С. 19]. Але Константин не сприйняв цю релігію за свою віру. Прийшовши до влади, він став на чолі культу Геркулеса, котрий був покровителем династії Максиміана Геркулія, до якої відносилися Констанцій Хлор та Константин [11, С. 141]. Іншим офіційним культом тетрархії було поклоніння Юпітеру, котрий асоціювався з династією Діоклетіана. Але після розриву з Максиміаном Константин був змушений відмовитися від культу Геркулеса, який асоціювався з ним. Новим божественним покровителем Константина став Аполлон. Принаймні, про це нам говорить автор панегирика 310 р., запевняючи, що під час молитви Константина у храмі Аполлона, "його Аполлон" (Apollo tuus) з'явився перед ним, щоб проголосити перемогу. "Ти повинен був впізнати себе у ньому, тому що подібно до нього ти молодий, радісний, доброчинець роду людського та найпрекрасніший з державців", — говорить панегірист [5, 21].

Те, що Константин був язичником, ще не означає, що він сумнівався в реальності християнського Бога. В його схильний до синкретизму свідомості християнський Бог так саме добре міг знайти собі місце, як і божества інших народів. Християн переслідували не за те, що вони шанували свого Бога, а за те, що шануючи його, вони зовсім зневажали офіційну релігію [17, С. 57]. В свою чергу і християни не відкидали реальність язичницьких богів. Вони лише вважали їх злими демонами (підтвердження цього ми можемо знайти у працях Євсевія Кесарійського).

Язичництво та християнство в IV столітті об'єднувала віра в можливість божественного втручання у справи людей. Християнами ставали не лише сподіваючись на вічне життя після смерті, а й розраховуючи на Божественну допомогу вже в цьому житті. Твір Лактанція "Про смерті переслідувачів" як раз намагається довести, що християнський Бог щедріший до своїх шанувальників у порівнянні з язичницькими божествами. Така віра і стала ключовою у наверненні Константина у християнство.

Дійсно, перед походом на Рим Константин відчував сильні емоційні переживання. Адже його попередники Север та Галерій зазнали невдачі у своїх походах на Рим. Значна чисельна перевага у воїнах була на боці Максенція. Поразка Константина була дуже ймовірною. Крім того, наближені до державця виступали проти походу. Про це нам говорить панегірик від 313 р.: "І який Бог, яка настільки сприятлива сила звеліла, щоб ти сам (хоча всі воєначальники та наближені не тільки мовчазно вагалися, а й відверто боялися), наперекір порадам людей та пророцтвам гаруспиків зрозумів, що саме тоді ти повинен приступити до звільнення міста?" [13, 2, 4]

Бачачи, що на допомогу старих богів він розраховувати не може, Константин вирішує звернутися по допомогу до Бога християн. Тобто, реальною є лише частина розповідей Лактанція та Євсевія Кесарійського. Навернення Константина у християнство дійсно відбулося під час військового походу проти Максенція. А ось свідчення про чудеса, які супроводжували ці події викликають великі сумніви.

Свідчення Євсевія про бачення Константином хреста на сонці мають бути відкинуті. Таке диво не могло не

стати відомим християнському світу, якщо б дійсно відбулося. Але опис дива відомий лише Євсевію. В той же час Євсевій приводить неправдиві дані про "християнство" Констанція Хлора, плутає хрест з лабарумом. Тому і свідчення про бачення хреста на сонці могли бути ним придумані. В історіографії присутня спроба пояснити бачення на сонці явищем "сонячного гало" (анг. мовою. "solar halo" [6, Р. 23]). Це оптичний феномен, завдяки якому людське око може бачити різноманітні геометричні фігури біля сильних випромінювачів світла (сонце, ліхтар). Таке пояснення має право на існування, але версія про неправдивість опису Євсевія має більше аргументів.

Чи дійсно Константин бачив сон, де йому порадили стати християнином — історикою визначити неможливо. На це питання міг би відповісти тільки сам Константин. Можливо, розповідь про сновидіння імператор лише використав для пояснення раптової зміни своїх релігійних уподобань.

М.М. Казаков приводить ще два аргументи, чому Константин не міг підтримати християнство під час походу на Рим: а) в умовах гонінь це означало би оголошення війни Галерію та Максиміну Дазі, б) майже цілком язичницьке військо не підтримало б воєначальника-християнина [11, С. 142]. Щодо першого аргументу, то навряд чи за тодішніх умов зміна релігійної політики могла призвести до війни зі співправителями. Максиміну Дазі та Галерію вистачало інших проблем. Щодо відношення війська, то воно могло бачити у лабарумі і нехристиянську символіку — "символ сонця чи знак Аполлона", як запевняє нас М.М. Казаков [11, С. 142]. Константин, очевидно, пояснив значення нової символіки тільки обраному колу осіб. Для нас важливо, що особисто Константин пов'язував новий символ саме з християнством. Це демонструє його подальша політика в релігійній сфері.

Отже, навернення Константина Великого у християнство відбулося під час походу проти Максенція на Рим, як про це говорять Євсевій Кесарійський та Лактанцій. Воно не було результатом розвитку його власного релігійного духу і відбулося раптово, одномоментно, на ґрунті марновірств, що панували в той час. Не сумнів у дійсності язичницьких богів і переконаність у величч християнського вчення змусили Константина встати під знамена Христа, а зовнішня небезпека, яку він відчув перед вирішальною битвою. В той же час свідчення християнських авторів про дива, які супроводжували навернення Константина у християнство, не відповідають дійсності. Їх поява була спричинена бажанням авторів зробити свої оповіді більш яскравими та надихаючими для християнського читача. В цілому, тема відносин Константина та християнства має багато малодосліджених аспектів, які можуть бути висвітлені в майбутніх статтях.

1. Cambridge companion to the age of Constantine / [edited by Noel Lenski]. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 469 p.
2. Coleman C.B. Constantine the Great and Christianity / C. B. Coleman. — Alcester : Read Books, 2007. — 264 p.
3. Duchesne L. Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire. En 2 vols. / L. Duchesne. — Paris, 1886—1892. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/liberpontificalis1.html>
4. Odahl C. Constantine and the Christian Empire / C. Odahl. — N.-Y. : Routledge, 2004. — 400 p.
5. Panegyric of Constantine (VI) // In Praise of Later Roman Emperors. Panegyrici Latini / [introduction, translation and historical commentary C.E.V. Nixon and Barbara Saylor Rodgers]. — California : University of California Press, 1995. — P. 211-253.
6. Pohlsander H. The Emperor Constantine / H. Pohlsander. — N.-Y. : Routledge, 1996. — 105 p.
7. Буассье, Гастон. Падение язычества. Исследование последней религиозной борьбы на Западе в IV веке / Гастон Буассье ; [под редакцией Э.Д. Фролова]. — СПб. : Петрополис, 1998. — 400 с. (собрание сочинений в 10 т.; том 5).
8. Евсевий Памфил. Жизнь Константина / Евсевий ; [перевод СПб. Духовной Академии, пересмотрен и исправлен Серповой В. В.; примеч.: Калинин А.]. — М. : Изд. Группа Labarum, 1998. — 327 с.
9. Евсевий Памфил. Церковная история / Евсевий. — М. : Издание Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1993. — 277 с.
10. Зосима. Новая история / Зосима // Евагрий Схоластик. Церковная история / [перевод с греческого, вступительная статья, комментарии и приложения И.В. Кривушина, ответственный редактор Е.С. Кривушина].

— СПб. : Издательство Олега Абышко, 2006. — С. 577-582. 11. Казаков М.М. Христианизация Римской империи в IV веке / М. Казаков. — Смоленск : Универсум, 2002. — 464 с. 12. Лактанций. О смертях преследователей / Лактанций [пер. В. М. Тюленева]. — СПб. : Алетей, 1998. — 145 с. 13. Панегирик Августу Константину (Pap. Lat. IX) // Вестник древней истории. — 1997. — № 2. — С. 240-254. 14. Пуховець Д. Хрещення та катехуменат Константина Великого / Д. Пуховець // Часопис української історії. — 2009. — № 12. — С. 69-73. 15. Рудоквас А.Д. Очерки религиозной политики Римской империи времени императора Константина Великого / А.Д. Рудоквас. — Режим доступу: <http://www.centant.pu.ru/>

aristeas/monogr/rudokvas/rud010.htm. 16. Спасский А.А. История догматических движений в эпоху Вселенских соборов / А.А. Спасский. — Сергиев Посад, 1914. — 648 с. 17. Спасский А.А. Обращение императора Константина Великого в христианство / А.А. Спасский. — СПб. : Изд. Олега Абышко, 2007. — 288 с. 18. Тюленев В.М. Лактанций: христианский историк на перекрестке эпох / В.М. Тюленев. — СПб. : Алетей, 2000. — 320 с. 19. Хоренаци М. История Армении / М. Хоренаци ; [пер. с древнеарм. языка, прим. Г. Саркисяна; ред. С. Аревшатян]. — Ереван : Айастан, 1990. — 291 с.

Надійшла до редколегії 05.03.09

С. Чолій, асп.

МОБІЛІЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА АВСТРО-УГОРЩИНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ЯК ОСНОВНА ПРИЧИНА "УКРАЇНСЬКОЇ ЗРАДИ" В ГАЛИЧИНІ 1914–1915 РОКАХ

Статтю присвячено розгляду процесу еволюції мобілізаційної політики Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX століття та показано безпосередні результати цієї еволюції.

The article describes the processes of evolution of the Austro-Hungarian's mobilization policy in the late XIX – early XX century. The author shows main results of such evolution.

Перша світова війна викликала неабиякі зміни в житті українського народу, розділеного на 1914 рік кордонами двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Проте крім безпосередньої участі великих мас українського населення у бойових діях в складі армій ворогуючих коаліцій та нового етапу українського державотворення, війна викликала також новий виток ескалації насильства проти українського народу.

Детальний розгляд процесу еволюції мобілізаційної політики Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX століття дає можливість чітко простежити процес, через який пройшло багато країн світу, котрі постали свого часу перед загрозою війни. Це – зростання авторитарних тенденцій, ролі та значення військової влади у відношенні до цивільної адміністрації, пріоритет забезпечення військової безпеки держави навіть за рахунок прав громадян.

Під назвою "Українська зрада" в сучасній історіографії фігурують події 1914 та першої половини 1915 років на території населених українцями провінцій Австро-Угорщини, котрі включали жорсткі заходи, спрямовані проти українського населення, ініційовані владою та силовими структурами Австро-Угорщини. Вони вилилися у масові депортації, інтернування та страти осіб, звинувачених у симпатіях до росіян і хоча й були спрямованими насамперед проти москвофілів, проте торкнулися набагато ширших груп населення. Часто ці події відбувалися без суду і слідства, за "законами військового часу".

Проблема "Української зради" широко висвітлена в історіографії, мемуарній літературі та публіцистиці. Точку зору дослідників на дане питання можна звести до кількох основних напрямків. Українофільська література з даного питання зосереджується переважно на тому, що польська національна меншина в Галичині використала центральну владу для того, щоб поширити заходи проти москвофілів на все українське населення [9; 16]. Москвофіли, в свою чергу, звинувачують австрійську владу в тиранстві проти всього "руського" населення та наголошують на єдності східнослов'янських народів [13, 15]. Їх доробок також включає матеріали свідчень очевидців, зібрані в таборах інтернованих осіб [14]. Інша група дослідників приходить до того висновку, що масове застосування терору було викликане насамперед зловживаннями військового часу, антиросійськими настроями в середовищі населення імперії та нейтральною позицією місцевої влади під час конфлікту [6; 10].

Попри детальний розгляд цього питання дослідниками різних історичних напрямків та шкіл, ними досі не було розкрито питання щодо механізму його уможливлення в Австро-Угорщині, яка на 1914 рік все ще була

конституційною державою з гарантованими на законодавчому рівні правами всіх своїх громадян.

В основу статті покладено тезу про закономірність подій "Української зради" у зв'язку із значним суворішанням мобілізаційних правил в імперії на початку XX століття та відходом від законності задля забезпечення військової безпеки імперії. Автор вперше простежує таку еволюцію на основі українських архівних матеріалів: внутрішньої документації місцевих органів влади та урядових інструкцій Австро-Угорщини. Саме процес такої еволюції, на думку автора, і спричинив до вищезгаданих подій 1914-1915 років, які також можна розглядати як один із компонентів підготовки до війни.

Загалом підготовка до мобілізації в імперії була започаткована запровадженням загальної військової повинності у 1868 році [12, с. 10-24]. Додатковим імпульсом, котрий визначив загальне спрямування майбутніх мобілізаційних заходів, став Німецько-Австро-Угорський військово-політичний союз 1879 року та передуючий цьому Сан-Стефанський мирний договір 1878 р. [7]. У майбутній війні можливими стали два фронти: проти Російської імперії та на Балканах. Не зважаючи на вступ до Троїстого союзу Італії у 1882 році, італійський напрям майбутньої війни також планувався, зважаючи на прагнення Риму об'єднати всі землі, населені італійцями [25, р. 181-182].

Військове планування Австро-Угорщини за весь період 1867-1914 років вилилося у створення кількох редакцій основних військових планів: — "Kriegsfall B", "Kriegsfall I", "Kriegsfall R" (війна проти Балканських країн, Італії та Росії відповідно), що викликало і відповідну організаційну роботу на місцях [19, с. 46-46зв; 20, с. 17-18; 21, с. 37; 26, с. 1-4].

Сам мобілізаційний план був поділений на два основні етапи реалізації: "приготування" (Vorbereitungen) та "набуття чинності" (Durchführung) [20, с. 43зв]. Крім безпосередньо військових дій – мобілізації людей, коней, фуражу тощо, він включав і цілу низку адміністративних заходів. До них можна віднести заходи із збереження банків, грошової маси, власності громадян, виписування ордерів та надання допомоги війську, забезпечення сталості обміну, системи мір і ваги. Адміністрація мала слідкувати за тим, щоб мобілізація та військові події на місцях відбувалися в руслі законності [20, с. 43]. Вона також мала стежити за пересуванням громадян на території повітів, видавати посвідчення цивільним та військовим особам, займатися обліком худоби, возів та інших матеріальних засобів, необхідних для ведення війни [20, с. 49-51].